

Náboženství nepotřebuje každý

Rozhovor se skeptikem Jiřím Heřtem

*Prof. MUDr. Jiří Heřt, DrSc. (*1928) vystudoval Lékařskou fakultu Univerzity Karlovy v Praze a zabýval se morfologií a funkční adaptací pohybové soustavy v Anatomickém ústavu Lékařské fakulty UK v Plzni. Nyní je v důchodu. Působil také jako předseda Českého klubu skeptiků Sisyfos.*

Pane profesore, jak rozumíte pojmu "atheismus"?

Odpověď je docela jasná: atheismus je názor, že k vysvětlení světa není třeba počítat s žádnou transcendentní bytostí nebo silou.

Je tento názor pro vás také určitým programem?

Ne, nehodlám nikomu jeho náboženství brát. Je to svébytná, jiným přístupem nenahraditelná sféra, a to tím, že poskytuje absolutní jistoty, útěchu a naději. To je zřejmě jedna z příčin potřeby, hodnoty a také trvalosti náboženské víry. Pečlivou analýzou sociologických výzkumů se zjistilo, že náboženská víra dodává člověku pocit jistoty a zvýšené sebevědomí. Věřící žijí v průměru zdravěji a mají delší život. Příčinou je jistě určitá strídmost, méně stresu. V průměru jsou věřící lidé spokojenější, netrpí v takovém měřítku depresemi a úzkostmi. I abusů alkoholu je menší. Samozřejmě je vyšší stabilita rodin a s ní související manželská spokojenost. Konečně i sebevražednost je nižší. A o tom, jak obrovský význam má víra pro těžce nemocného a umírajícího člověka, mohou nejlépe vyprávět lékaři.

Vypadá to, že být náboženský je pro člověka výhodné.

Ano. Když se zamýšlíme nad tím, co je příčinou rozšíření a trvalosti náboženské víry, nesmíme zapomenout na možnost jejího genetického zakotvení. Je to pravděpodobné, protože věřícím, resp. skupině věřících lidí může zvyšovat evoluční zdatnost. Je to logická představa už proto, že všechny sociální projevy, tedy i spiritualita a religiozita, mají jak složku kulturní, tak i genetickou, tedy že se na nich oba druhy evoluce podílejí.

Spolu s některými vědci je možné říci, že náboženská víra mění vědomí i chování člověka v těchto směrech: podporuje pochopení a výklad světa; může umožňovat rychlou orientaci a intuitivní rozhodování v racionálně neřešitelných situacích; zprostředkovává pocit bezpečí a redukuje vnímání bolesti; napomáhá k vytváření společných mýtů i morálního systému, tedy autority, která posiluje vlastní skupinu a vede ke kooperativnímu jednání; a udržuje tradiční hodnoty a instituce. Všechny uvedené faktory nepochybně mohly představovat evoluční výhodu a mohly vést vedle jak k individuální tak i skupinové selekci.

Není tedy atheismus slepou uličkou vývoje?

Nikoli, není. I když přijmeme hypotézu o genetické zakotvenosti zbožnosti, musíme se ovšem ptát, proč mají takovou potřebu jen někteří lidé a ne všichni. Kdyby totiž byla evoluční výhoda zbožnosti tak významná, měli bychom dnes podle prvoplánové logiky všichni věřícími. Je ale jisté, že náboženské potřeby nejsou univerzální, ne všichni potřebují náboženskou víru, ve většině evropských zemí je dnes takových lidí většina.

Nabízejí se pro to tři výklady. První poskytuje evoluční teorie. Zbožnost je totiž evoluční výhodou jen v některých situacích, třeba v dobách napadení jiným kmenem, kdy pevná víra stmeluje tlupu. Jindy, v dobách hladomoru, je lepší bojovat individuálně za svůj život bez ohledu na bohy a altruismus. Druhý výklad také vychází z rozdílnosti situací, v nichž se člověk nachází. V různých podmínkách se totiž uplatňují různé geny, resp. jejich alely. Proto existuje tak vysoká variabilita vlastností - jedině ta zajistí dlouhodobou existenci druhu v měnících se životních podmínkách.

Možný je i alternativní výklad. Vlohy jsou vrozené, ale zda se skutečně rozvinou a jaký vzor chování pak vznikne, závisí na životních osudech každého jednotlivce, zejména na emočních vlivech v době puberty. Tím lze také vysvětlit, proč se zbožnost neobjeví u každého. Je tedy možné, že vlohy pro spiritualitu máme každý.

Víru nechcete nikomu brát, uznáváte její výhodnost, ale přece se angažujete se ve prospěch vědeckého pohledu na svět. Zdá se mi, že vědu a náboženství vnímáte jako dvě oddělené sféry.

Ano, a nejsem sám. Ze skeptiků takto hovoří především Paul Kurtz, emeritní profesor filosofie na newyorské univerzitě v Buffalu, zakladatel skeptického hnutí a předseda Výboru pro skeptický výzkum (CSI). Podle jeho názoru má náboženství svou vlastní sféru, protože má psychologickou, nikoli poznávací funkci. Jeho primární funkcí je vyjadřovat naději, překonat nepřízeň osudu a zoufalství v těžkých situacích. Náboženství má i jinou hodnotu, evokativní, emotivní. "Je mravní poezií, estetickou inspirací a dramatickým výrazem naděje a touhy," říká. Náboženství pokládá za plně kompatibilní s vědou. Protože však jde o jiné světy, trvá Kurtz na odluce náboženství nejen od státu, ale i od etiky a vědy.

Inspirativní je i názor evolucionisty Stephena J. Goulda. Věda a víra jsou podle něj dvě navzájem se nepřekrývající učení ("non overlapping magisteria"). Píše, že "magisterium náboženství se zajímá o otázky konečného významu, o cíl a morální hodnoty." Podle něj na hranici obou oblastí při tom vzniká "nádherný komplexní propletenec". Gould obhajuje i názor, že fakt evoluce je plně konsistentní s vírou v Boha a křesťanskou doktrínou.

Toto řešení ale jistě nepřijímají všichni vědci. Podle mnohých z nich je mezi vědou a náboženskou vírou ostrý rozpor. Na druhé straně v téměř všech náboženstvích světa rozpoznáváme v poslední době vzestup kreacionismu, který se snaží, zejména v jeho nové podobě "inteligentního plánu", do vědy zasahovat.

Ano, a náboženství spolu s tím pak razantně vstupuje do veřejného prostoru. Vzestup kreacionismu proto někdy provázejí velké problémy - např. ve Spojených státech je přihlášení se k víře téměř podmínkou k získání veřejné funkce, s čímž mnozí nesouhlasí. Otázka vstupu náboženství do veřejné sféry je samozřejmě vysoce aktuální i vzhledem k vzestupu muslimského fundamentalismu a ke zvýšenému zájmu o duchovní život v souvislosti s postmodernismem.

Náboženská aktivita proto vyvolala reakci v atheistických a humanistických kruzích. Ve vědeckém tisku bylo publikováno několik protináboženských knih, především kniha "The God Delusion" Richarda Dawkinse, proslaveného propagací koncepce tzv. "sobeckého genu". Dawkins je dnes snad nejznámější evolucionista a také aktivní skeptik. Jeho kniha ve světě vyvolala mimořádný pozitivní i negativní ohlas. V Anglii se na přelomu letošního roku v autobusech objevily vedle náboženských reklam i plakáty s textem: "Bůh skoro jistě není".

Na té kampani mi je sympatický ten výraz "skoro jistě", který mi připadá vědecky pokorný. Jak Dawkins argumentuje?

Nejde o pokoru, ale o "vědeckou korektnost." Dawkins především odmítá takové postoje, jaké mají Kurtz a Gould, jako projevy neupřímného agnosticizmu, ve skutečnosti alibismu. Pohledy náboženství a vědy nelze podle jeho přesvědčení smířit a není pravda, že se obě oblasti nepřekrývají. Podle něj náboženská víra a ani její morálka neleží mimo dosah vědy. Vědecky lze zkoumat reálné jevy, kterými nesporně jsou např. zmrtvýchvstání, neposkvrněné početí nebo nanebevstoupení. Lze také vyvrátit všechny argumenty pro existenci Boha. Pro náboženství zbývá jen minimální prostor v podobě představy, že na počátku všeho byla vyšší inteligentní bytost, resp. síla. Ale i tento názor lze podle Dawkinse analyzovat vědecky a zpochybnit jej. Dawkins říká: "Přítomnost nebo nepřítomnost kreativní superinteligence je jednoznačně vědecká otázka". Podle něj je "existence Boha vědecká hypotéza jako jiné". Protože však nelze existenci něčeho z principu vyloučit (proto se také Dawkins nepokládá za sto procentního ateistu), navrhuje řešit tuto otázku z hlediska pravděpodobnostního. Tvrdí: "Nezáleží na tom, zda se dá či nedá existence Boha vyvrátit, - nedá se - ale zda je jeho existence pravděpodobná." A odpovídá, že pravděpodobnost existence Boha je minimální. "Bůh skoro jistě neexistuje," prohlašuje.

Není ten "minimální prostor" přece jen trochu větší? Za "nedotknutelnou" sféru vlivu náboženství se někdy považuje i etika.

V posledních letech se prováděly četné studie, které ukázaly, že základní morální chování je nezávislé na náboženství. Náboženství není morálnější než humanistická morálka a mezi ateisty a věřícími není významný rozdíl v úrovni jejich morálky. Zjistilo se také, že základní formy morálky jsou společné všem národům a věřícím všech náboženství. Znamená to, že původ morálky musíme hledat jinde, a to v evoluci. Dokazuje to skutečnost, že základní prvek morálky, tedy altruismus, lze objevit u většiny nižších obratlovců, především savců a ptáků. Je to zřejmě evolučně výhodné, zvyšuje to schopnost genů přejít do další generace. Základní prvky chování, které se tu uplatňují, jsou příbuzenská pomoc, reciproční chování, tedy něco za něco, vybudování pověsti altruistického a

úspěšného jedince, i schopnost reklamy na vlastní osobu, to vše bylo vyzorováno v přírodě a je základem i lidské morálky. Na tento vrozený základ navazuje evoluce kulturní, tedy kodifikace dobrých vlastností, zákony světské i náboženské, rozumové zdůvodnění a k tomu memetické šíření morálních zásad.

V českém klubu skeptiků Sisyfos se angažují i křesťané. Sisyfos přitom silně vystupuje proti tzv. esoterice. Mezi tradičním náboženstvím a alternativní esoterikou tedy rozlišujete.

Esoterika, pseudověda, zaměřená dnes na zisk, máte lidí, narušuje kritické myšlení a poškozují klienty na zdraví fyzickém, psychickém a nakonec i finančně. Je něčím jiným než náboženská víra jako taková, která nemá tyto negativní rysy, ta je pro mnoho lidí potřebou a pro jiné neškodnou slabostí. Rozdíl mezi škodlivostí a prospěchem je výrazný. A přiznejme si: skeptiky sjednocuje společný cíl a společný názor na vědu a pseudovědu. Náboženské názory jsou různé právě tak jako názory politické a náš jednotný postoj k vědě a pseudovědě nijak neovlivňují. Nevšímáme si jich.

Děkuji za rozhovor.

Zdeněk Vojtíšek